

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 346.1/9

Тищенко Юлія Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Tyshchenko Yuliia

*PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0002-3799-4227

Букатова Діана Миколаївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Bukatova Diana

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0003-4361-3926

**ДОГОВІР У ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В
УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ
CONTRACT IN ECONOMIC AND TRADE ACTIVITY UNDER THE
CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE**

Анотація. У статті висвітлені питання визначення особливостей укладення, виконання, зміни та припинення договорів у господарсько-торговельній діяльності в умовах правового режиму воєнного стану.

Зазначено, що виклики, які постали перед суб'єктами господарювання, потребують належного правового регулювання у вигляді законодавчого забезпечення, що вказує на доцільність проведення аналітичних дослідження стану правового регулювання. Зроблено висновки, що суб'єкти господарювання у господарсько-торговельній діяльності мають вести обачну політику щодо походження товарів та послуг, співпраці з постачальниками та виконавцями робіт та послуг. Посилення санкційної політики України та держав – членів ЄС безпосередньо впливає на виконання договорів та припинення їх дії. У цьому напрямку відбувається розширення розуміння змісту публічного порядку.

Воєнний стан як форс-мажорна обставина є легальною підставою невиконання договору та звільнення від господарсько-правової відповідальності. Однак у 2023 році він уже не є форс-мажорною обставиною, оскільки є тривалою подією, яку можна передбачити.

Договір у господарсько-торговельній діяльності виступає як саморегульований засіб регулювання відносин. Численні елементи договору сприяють такому узгодженню волю контрагентів, за якої буде можливим досягти найбільш оптимальної згоди їх інтересів. За допомогою саморегулювання можна упорядкувати господарсько-торговельні відносини, коли держава не встигає їх законодавчо забезпечити. В умовах війни актуальними проблемами є зміна умов договору у господарсько-торговельній діяльності та його розірвання у разі неможливості його подальшого виконання. При чому зміни умов договору можуть стосуватися будь-яких елементів: починаючи від ціни, строків, умов виконання та завершуючи санкціями та способами врегулювання спорів.

Ключові слова: *суб'єкт господарювання, договір, господарсько-торговельна діяльність, господарська діяльність, саморегулювання, санкції, товари та послуги, застереження про публічний порядок, правовий режим воєнного стану, форс-мажор.*

Summary. *The article highlights the issues of determining the specifics of concluding, executing, changing and terminating contracts in economic and trade activities under the conditions of the legal regime of martial law. It is noted that the challenges faced by business entities require proper legal regulation in the form of legislative support, which indicates the expediency of conducting analytical studies of the state of legal regulation. It was concluded that business entities in economic and trade activities should conduct a prudent policy regarding the origin of goods and services, cooperation with suppliers and performers of works and services. The strengthening of the sanctions policy of Ukraine and EU member states directly affects the implementation of treaties and their termination. In this direction, the understanding of the content of public order is expanding.*

Martial law as a force majeure circumstance is a legal ground for non-performance of a contract and exemption from commercial liability. However, in 2023, it will no longer be a force majeure circumstance, as it is a long-term event that can be foreseen.

A contract in business and trade acts as a self-regulating means of regulating relations. Numerous elements of a contract facilitate such a reconciliation of the wills of the counterparties that will allow them to achieve the most optimal agreement of their interests. Self-regulation can be used to regulate economic and trade relations when the state does not have time to provide them with legislation. In the conditions of war, changing the terms of the contract in economic and trade activities and in case of impossibility to "renegotiate" its termination are urgent problems. Moreover, changes to the terms of the contract may concern any elements: starting from the price, terms, terms of delivery, if it is a contract for the sale of goods, and ending with sanctions and methods of dispute settlement.

Key words: *business entity, contract, economic and trade activity, economic activity, self-regulation, sanctions, goods and services, public order, legal regime of martial law, force majeure.*

Постановка проблеми. Війна російської федерації проти України починаючи з 2014 року, а згодом і її новий етап – повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року, змінила життя усіх українців. Ці події відбилися і на договірній діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема, актуалізувалися питання визнання форс-мажорних обставин, етичності та виконання договорів, ланцюгів постачання, проблеми пов'язані із санкційною політикою тощо. Господарсько-торговельна діяльність в умовах війни залишилася однією з важливих складових економіки України завдяки задоволенню потреб кінцевих споживачів (забезпечення базових потреб громадян) та можливості швидкого переорієнтування. Багато питань щодо договірної діяльності у господарсько-торговельній діяльності були вирішені завдяки державному регулюванню, інші – за допомогою саморегулювання. Однак складними для розв'язання залишаються аспекти виконання договорів суб'єктами господарювання щодо яких застосовані санкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання договірної діяльності суб'єктів господарювання завжди є та залишатиметься актуальним для науковців-господарників. Свідченням цього є численні наукові дослідження: монографії, статті, дисертації тощо. Отож, дослідження щодо договірних відносин проводили: О. Гончаренко [1], Л. Нескороджена [12], В. Примак [4], О. Лега [7], Л. Яловега [7] та інші. Однак у більшості праць викладена проблематика стосувалася мирного часу, тому і правові конструкції та висновки, які були викладені у роботах вчених не завжди належно відображають проблематику правового режиму воєнного стану. Виклики, які постали перед суб'єктами господарювання,

потребують належного правового регулювання у вигляді законодавчого забезпечення, що вказує на доцільність проведення аналітичних дослідження стану правового регулювання та необхідних змін, у разі виявлення прогалин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей укладення, виконання, зміни та припинення договорів у господарсько-торговельній діяльності в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Війна росії проти України показали, що репутація, мораль, податки, економіка, соціальний фактор є одним полем бою за людські цінності [1, с. 151]. Така теза повною мірою стосується і договірної діяльності суб'єктів господарювання у господарсько-торговельній діяльності, адже зміна ланцюгів постачання, контрагентів, форс-мажорні обставини чи не найбільше зачіпає оптово-роздрібну торгівлю. Суб'єкти господарювання у цій галузі мають вести обачну політику щодо походження товарів та послуг, співпраці з постачальниками та виконавцями робіт та послуг. Поглиблення санкційної політики України та держав – членів ЄС на пряму впливає на виконання договорів та припинення їх дії.

Необхідно вказати, що в умовах дії воєнного стану на території України економіка держави зазнає колосальних втрат. Органи державної влади змушені зосередити всі свої зусилля на захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Водночас основою функціонування економіки держави навіть у таких критичних умовах залишається діяльність суб'єктів господарювання, ефективне здійснення якої стає дедалі складнішим.

Науковці слушно зазначають: «Регуляторна політика є не лише завданням органів державної влади, а складається і ґрунтується на свідомій та активній участі громадян, суб'єктів господарювання та їх об'єднань.

Відсутність навичок та знань органів державної влади щодо проведення регуляторної політики або відсутність бажання та активності громадян брати участь у реалізації регуляторної політики призведе до перетворення цього інструменту на суто науково-теоретичний експеримент» [2, с. 9]. Отже, всі зацікавлені сторони процесу регулювання підприємницької діяльності мають бути її активними учасниками, а основи правового забезпечення належної діяльності суб'єктів господарювання мають бути визначені та гарантовані законом. Тому, підтримуємо думку Л. Пономарьової: «Законодавче закріплення засад державного регулювання, згідно з якими прийнятий регуляторний акт максимально відповідатиме потребам суспільства та буде підкріплений відповідними заходами державної підтримки, унеможливить створення адміністративних, економічних та організаційних перешкод для здійснення підприємницької діяльності» [3, с. 3].

Механізм правового регулювання договірних відносин в умовах воєнного часу зазнає масштабних змін, викликаних безперечним пріоритетом публічно-правового інтересу із забезпечення відсічі російській збройній агресії [4, с. 35]. Зокрема, у законодавство вносяться зміни, які стосуються регулювання договірної діяльності суб'єктів господарювання, які спрямовані на обмеження договірної свободи. Відповідно до п. 3-7 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» встановлено: «що на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених цим Законом, визначаються Кабінетом Міністрів України із забезпеченням захищеності таких замовників від воєнних загроз» [5].

Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 9 квітня 2022 р. № 426, відповідно до якої було заборонено ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з російської федерації. Крім того, у постанові «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації» від 27 вересня 2022 р. № 1076 прямо передбачено «Заборонити ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з Російської Федерації. Товари, переміщення яких територією Російської Федерації здійснено транзитом, та товари, ввезені з Російської Федерації, у тому числі товари походженням з третіх країн, можуть бути поміщені в митний режим імпорту, якщо їх ввезення в Україну здійснено до 24 лютого 2022 р. включно. У постанові Кабінету Міністрів «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації» від 30 грудня 2015 р. № 1147 (втрата чинності відбудеться 01.01.2024 року), передбачено, що «У зв'язку з введенням Урядом Російської Федерації в дію рішення щодо заборони ввезення на митну територію Російської Федерації товарів сільськогосподарського призначення, продукції та сировини, що походять з України, що завдає значної шкоди та обмежує реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, та відповідно до частини одинадцятої статті 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Кабінет Міністрів України постановляє: заборонити до 31 грудня 2023 р. (включно) ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації, за переліком згідно з додатком».

Разом з цим відбувається посилення санкційного законодавства України та розширення розуміння змісту публічного порядку. Зокрема, у п. 66 Постанови КГС ВС від 21.06.2023 р. у справі № 910/2529/22 зазначено, що одним з нових аспектів публічного порядку в Україні є санкційне

регулювання, яке з'явилося із прийняттям Закону України «Про санкції» внаслідок збройної агресії російської федерації щодо України. Аналогічний висновок викладений у постанові Верховного Суду від 30.03.2023 р. у справі № 910/13/21 [6]. Глобальна політика санкцій, яка наразі проводиться у зв'язку з вторгненням російської федерації в Україну, зачіпає велику кількість компаній і осіб. Необережні зв'язки з контрагентом, який підпадає під санкції, не тільки створюють небезпеку для виконання договору, але й несуть значні репутаційні ризики [7, с. 44].

В. Примак слушно зазначає, що пріоритет публічно правового інтересу «передбачає запровадження численних обмежень у дії принципу свободи договору. В умовах війни законодавчому коригуванню підлягають вияви усіх елементів механізму правового регулювання договірних відносин: джерельної бази правових приписів, включно з порядком і формою укладення окремих різновидів договорів; юридичних фактів – договорів як підстави виникнення договірного зобов'язання; договірних правовідносин у єдності їх суб'єктного складу, об'єкта і змісту; актів здійснення прав і виконання обов'язків у регулятивних і охоронних договірних правовідносинах» [4, с. 35].

Війна значно вплинула і на орендні відносини суб'єктів господарювання у господарсько-торговельній діяльності. Прикладом цього є постанова КГС ВС від 12.01.2022 у справі № 905/1436/20 у якій зазначено, що «У разі використання орендованої земельної ділянки у військових цілях, які унеможливають її використання на даний час у господарських потребах, до таких правовідносин підлягають застосуванню положень частини шостої статті 762 ЦК України, у зв'язку з чим відсутні підстави для висновку про порушення умов договору оренди в частині несвоєчасної сплати орендної плати за користування такою земельною ділянкою» [8].

Воєнний стан як форс-мажорна обставина є легальною підставою невиконання договору та звільнення від господарсько-правової відповідальності. Звичайно після повномасштабного вторгнення кількість звернень до Торгово-промислової палати була численною, тому вона спростила процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) і задля позбавлення обов'язкового звернення до неї та з ціллю підготовки пакету документів у період дії введеного воєнного стану, представила загальний офіційний лист ТПП України стосовно засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [9]. О. Нікітін підсумовує, що «Слід зауважити, при виникненні спірних ситуацій між контрагентами щодо порушення виконання договірних зобов'язань ні сертифікат, ні загальний лист ТПП, що підтверджує форс-мажорні обставини – воєнний стан, у будь-якому судовому процесі не матимуть для суду «заздалегідь преюдиційного характеру», тому що оцінюватимуться усі докази надані сторонами в сукупності та з урахуванням фактичних обставин певної конкретної справи та виду спірних правовідносин» [10]. У 2023 році війна уже не є форс-мажорною обставиною, адже вона є тривалою подією, яку можна передбачити, коли ж війна не перешкоджає виконанню договору – то діє принцип *pacta sunt servanda*. Невиконання договору посилаючись на війну було можливе лише щодо договорів укладених до 24 лютого 2022 року. Наразі договори укладені під час дії правового режиму воєнного стані є звичайною підприємницькою діяльністю, яка має своєю ознакою ризиковість.

О. Гончаренко зазначає, що «В умовах війни державне регулювання та саморегулювання господарської діяльності також слід розглядати як невід'ємні явища. За цих умов негативні аспекти саморегулювання господарської діяльності мають бути враховані державою за допомогою прийняття ефективних заборонних норм» [1, с. 151]. Унікальність системи саморегулювання господарсько-торгівельної діяльності полягає в тому, що

суб'єкти господарювання самі обирають правила поведінки без стороннього втручання і, використовуючи власні ресурси, впроваджують і дотримуються їх, покладаючись на добросовісність учасників і ділову репутацію.

Саме активна участь суб'єктів господарювання у забезпеченні належного правового регулювання господарської діяльності призвела до створення механізмів співрегулювання та саморегулювання у господарсько-торговельній діяльності. Ефективне співрегулювання має бути корисним як для держави, яка представляє всіх громадян, так і для представників суб'єктів господарювання, тобто співрегулювання є гнучким способом збалансування публічних і приватних інтересів. Для держави це в першу чергу означає зменшення регуляторних витрат, а для суб'єктів господарювання – зменшення обтяжливих адміністративних бар'єрів та підтримку конкуренції. Науковці зазначають: «Держава може зробити такий вибір з економічних причин, оскільки суб'єкти регулювання мають більший досвід у вирішенні принципів регулювання, передаючи функції регулювання представникам виробництва чи торгівлі, держава звільняється від витрат на регулювання. У виконанні цієї функції зацікавлені представники виробництва і торгівлі, оскільки завдяки цьому вони можуть уникнути ситуації надмірної, з їх точки зору, зарегульованості. Вони також можуть надавати переваги своїм представникам, встановлюючи вищі стандарти доступу на ринок, таким чином виключаючи конкурентів, і отримувати переваги для покращення своєї репутації» [11, с. 35-36].

За допомогою саморегулювання можна упорядкувати господарсько-торговельні відносини, коли держава не встигає їх законодавчо забезпечити. Наприклад, з 2014 року громадяни України відмовлялися купувати російські товари, а оптово-роздрібні мережі вказували, що цей товар походить з держави-агресора.

Договір у господарсько-торговельній діяльності виступає також як саморегульований засіб регулювання відносин. Договір, незалежно від його форми, який заснований на свободі, рівності та автономії його учасників має ознаки саморегулювання, а саморегулювання у праві – це можливість суб'єктів, виявляючи певний творчий підхід, ініціативу, самостійність, створювати певні правила поведінки для себе, діяти на власний розсуд у визначених законодавством межах [12, с. 50]. Численні елементи договору сприяють такому узгодженню волей контрагентів, за якої буде можливим досягти найбільш оптимальної згоди інтересів. В умовах війни актуальними проблемами є зміна умов договору та, у разі неможливості подальшого виконання, його розірвання. При чому зміни умов договору можуть стосуватися будь-яких елементів договору починаючи від ціни, строків, умов поставки (у договорах купівлі-продажу), та завершуючи санкціями та способами врегулювання спорів.

В умовах війни усе більше активізується електронна торгівля (як форма укладення відповідних договорів) як найбільш безпечний та доступний спосіб отримання товарів та послуг. Однак «правове забезпечення здійснення роздрібною торгівлі особливо в мережі Інтернет є недосконалим. Більшість питань вирішується завдяки саморегульованим засобам, застосування яких також належним чином неврегульоване» [13, с. 227]. Це призводить до поширення практики невиконання договорів у господарсько-торговельній діяльності недобросовісними продавцями. Що призводить до неналежного захисту прав споживачів з боку відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Суб'єкти господарювання у господарсько-торговельній діяльності мають вести обачну політику щодо походження товарів та послуг, співпраці з постачальниками та виконавцями робіт та послуг.

Посилення санкційної політики України та держав-членів ЄС напряму впливає на виконання договорів та припинення їх дії. У цьому напрямку відбувається розширення розуміння змісту публічного порядку.

Війна як форс-мажорна обставина є легальною підставою невиконання договору та звільнення від господарсько-правової відповідальності. У 2023 році війна уже не є форс-мажорною обставиною. Війна є тривалою подією, яку можна передбачити. Коли війна не перешкоджає виконанню договору, то діє принцип *pacta sunt servanda*. Невиконання договору посилюючись на війну було можливе лише щодо договорів укладених до 24 лютого 2022 року. Наразі договори укладені під час дії правового режиму воєнного стану є звичайною підприємницькою діяльністю, що включає ознаку ризиковості.

Договір у господарсько-торговельній діяльності виступає також як саморегульований засіб регулювання відносин. В умовах війни актуальними проблемами є зміна умов договору у господарсько-торговельній діяльності та, у разі неможливості подальшого виконання, його розірвання. При чому зміни умов договору можуть стосуватися будь-яких елементів: починаючи від ціни, строків, умов виконання, та завершуючи санкціями та способами врегулювання спорів.

Література

1. Гончаренко О. Саморегулювання господарської діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Правове забезпечення ринкових відносин в умовах громадянського суспільства: збірник наукових праць* / За ред. В.І. Полюховича. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. Вип. 5. С. 115-155.
2. Нові можливості / за ред. К. Ляпіної. Київ: Ін-та конкурентного суспільства, 2014. 170 с.

3. Пономарьова Л. С. Бізнес-асоціації в Україні як суб'єкти регуляторної політики та самоорганізації підприємництва. *Державне будівництво*. 2007. № 1(1). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/15.pdf> (дата звернення 23.05.2023).
4. Примак В. Механізм правового регулювання договірних відносин в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. 129(4). Р. 28–38. doi: [https://doi.org/10.31617/3.2023\(129\)03](https://doi.org/10.31617/3.2023(129)03).
5. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Закон України від 16 серпня 2022 року № 2526-ІХ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20#Text>(дата звернення 22.04.2023).
6. Постанова КГС ВС від 21.06.2023 у справі № 910/2529/22. *LIGA360: вебсайт*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112369853?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення 23.07.2023).
7. Лега О., Яловега Л., Прийдак Т. Договірна політика та податкові ризики в умовах невизначеності. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. 3(03). С. 41-46. doi: <https://doi.org/10.32782/dees.3-8>.
8. Постанова КГС ВС від 12.01.2022 у справі № 905/1436/20. *Верховний Суд: вебсайт*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/13_09_2023_Chumak_Biznes_viina.pdf (дата звернення 23.05.2023).
9. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. *Торгово-промислова палата України: вебсайт*. 2023. URL: <https://ucci.org.ua/press->

center/ucc-i-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022 (дата звернення 23.05.2023).

10. Нікітін О. Особливості виконання договірних зобов'язань під час воєнного стану за відсутності в договорі положень про форс-мажор. *ID Legal Group: вебсайт*. 2022. URL: <https://id-legalgroup.com/blog/osobennosti-vipolneniya-dogovornih-obyazatelstv-vo-vremya-voennogo-polojeniya-pri-otsytstvii-v-dogovore-polojenii-o-fors-majore----oleg-nikitin--advokat-ID-Legal-Group> (дата звернення 23.05.2023).
11. Сімпсон Р., Синкова О. М. Регулювання послуг загального інтересу в ЄС: навч. посібник. Одеса: ОНЮА, 2004. С. 35-36.
12. Гончаренко О.М., Нескороджена Л.Л. Електронний договір (контракт) як інноваційна модель засобу саморегулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 49-55.
13. Бабаджанян Г. Саморегулювання роздрібної торгівлі в мережі Інтернет. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 224-228.

References

1. Honcharenko O. Samorehuliuвання hospodarskoi diialnosti v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. Pravove zabezpechennia rynkovykh vidnosyn v umovakh hromadianskoho suspilstva: zbirnyk naukovykh prats / Za red. V.I. Poliukhovycha. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriumnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2022. Vyp. 5. S. 115-155.
2. Novi mozhlyvosti / za red. K. Liapinoi. Kyiv: In-ta konkurentnoho suspilstva, 2014. 170 s.
3. Ponomarova L. S. Biznes-asotsiatsii v Ukraini yak subiekty rehuliatornoj polityky ta samoorhanizatsii pidpriumnytstva. *Derzhavne budivnytstvo*.

2007. № 1(1). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/15.pdf>
4. Prymak V. Mekhanizm pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2023. 129(4). P. 28–38. doi: [https://doi.org/10.31617/3.2023\(129\)03](https://doi.org/10.31617/3.2023(129)03).
 5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro publichni zakupivli» ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zdiisnennia oboronnykh ta publichnykh zakupivel na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 16 serpnia 2022 roku № 2526-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20#Text>
 6. Postanova KHS VS vid 21.06.2023 u spravi № 910/2529/22. *LIGA360: vebseit*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112369853?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
 7. Leha O., Yaloveha L., Pryidak T. Dohovirna polityka ta podatkovy ryzyky v umovakh nevyznachenosti. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*. 2022. 3(03). S. 41-46. doi: <https://doi.org/10.32782/dees.3-8>.
 8. Postanova KHS VS vid 12.01.2022 u spravi № 905/1436/20. *Verkhovnyi Sud: vebseit*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/13_09_2023_Chumak_Biznes_viina.pdf
 9. Shchodo zasvidchennia fors-mazhornykh obstavyn. *Torhovo-promyslova palata Ukrainy: vebseit*. 2023. URL: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavyn-z-28-02-2022>
 10. Nikitin O. Osoblyvosti vykonannia dohovirnykh zoboviazan pid chas voiennoho stanu za vidsutnosti v dohovori polozhen pro fors-mazhor. *ID Legal Group: vebseit*. 2022. URL: [https://id-](https://id-legal.com.ua/)

legalgroup.com/blog/osobennosti-vipolneniya-dogovornih-obyazatelstv-vo-vremya-voennogo-polojeniya-pri-otsytstvii-v-dogovore-polojenii-o-fors-majore-oleg-nikitin-advokat-ID-Legal-Group

11. Simpson R., Synkova O. M. Rehuliuвання послуг загального інтересу в YeS: навч. посібник. Odesa: ONIuA, 2004. S. 35-36.
12. Honcharenko O.M., Neskorozhena L.L. Elektronnyi dohovir (kontrakt) yak innovatsiina model zasobu samorehuliuвання. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2022. Vyp. 5. S. 49-55.
13. Babadzhanian H. Samorehuliuвання rozdribnoi torhivli v merezhi Internet. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 224-228.